

Türkîş Eriyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	176760
Tas. No:	297.3 SİN.13

SÜNNETİN
BİREYSEL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİMDEKİ
ROLÜ

- SEMPOZYUM -

11-12 MAYIS 2007
MERAM / KONYA
KONEVİ KÜLTÜR MERKEZİ

KONYA İLAHİYAT DERNEĞİ YAYINLARI

Yayın No: 3

Kongre / Sempozyum / Toplantı: 2

Sünnetin Bireysel Ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu
11-12 Mayıs 2007
KONYA

1. Baskı: Mayıs 2008, Konya

ISBN: 978-975-01799- 2- 1

Tertip Komitesi:

Prof. Dr. Ahmet Önköl
Prof. Dr. Bilal Saklan
Prof. Dr. Zekeriya Güler
Doç. Dr. Mehmet Eren
Doç. Dr. Mahmut Yeşil
Yrd. Doç. Dr. Adil Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Muhittin Uysal
Arş. Gör. Dr. Ömer Özpınar
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar

Redaksiyon:

Zekeriya Güler
Huriye Martı

Dizgi/sayfa düzeni/kapak:

Muhiddin Okumuşlar

Baskı/cilt:

Sebat Ofset Matbaacılık
Tel:0.332.3420153 Fax:0.332.3423780
www.sebat.com / sebat@sebat.com

2. TEBLİĞ

HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE DÖNEMİNDE TESİS ETTİĞİ KARDEŞLEŞTİRME (MUÂHÂT) PROJESİNİN GÜNÜMÜZ BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAYAT AÇISINDAN ÖNEMİ VE ANALİZİ

Doç. Dr. Saffet SANCAKLI
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Muâhât kelimesi, Arapçada "uhuvve" (kardeşlik) kökünden türemiş olup, "biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" gibi mañalara gelmektedir. Genel olarak üç çeşit kardeşlikten söz edilir: kan kardeşliği, din kardeşliği ve insanlık kardeşliği. Bunlardan en üstün olanı din kardeşliğidir. İslâm dini, mensuplarını din kardeşi olarak ilân etmiştir. Muâhât ise din kardeşliğine dayalı özel bir kardeşleştirme olayıdır ki, bir benzeri bulunmamaktadır.

Günümüz dünyasında yaşanan çok değişik sıkıntılar (savaş, göç, deprem, sel, tsunami vb. afetler) karşısında bireysel ve toplumsal hayat açısından fedakârlık ve feragat örneği teşkil edecek olan Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği muâhât (kardeşlik) uygulamasını günümüz değerleri açısından ele alarak önemini ve analizini özellikle hadis, siyer, tefsir kaynaklarına ve konuyla ilgili günümüz araştırmalarına yer vererek incelemeye çalışacağız. Mezkûr konu üzerinde müstakil olarak yeterince çalışılmadığı kanaatindeyim. Üstün ahlâkî niteliklere sahip bir peygamberi hayatın her safhasında örnek almak ve onun örnekliğini her yönüyle topluma anlatmak, benimsetmek dinin bir gereğidir. O, insanların kardeşlik, yardımlaşma, paylaşma, iyilik, şefkat ve merhamet gibi duygularını geliştir-

miş, onlara insanlığın mana ve gayesini öğretmiştir.

İlk İslâm toplumu tesis edilirken uygulanan muâhât (kardeşlik) sözleşmesi, daha sonraki Müslümanların kıyamete kadar örnek alacağı bir projedir. Çünkü ilk İslâm toplumu, sonraki Müslümanlar için her açıdan örnek ve ideal bir toplumdur. İlk İslâm toplumunun oluşumunda kardeşleştirme projesinin ne derece rol oynadığı ve öneminin boyutları konu incelendiğinde anlaşılmaktadır. Kardeşleştirme süreci, Müslüman topluluğun zor ve sıkıntılı anlarda dayanışma, yardımlaşma ve sosyalleşmede nasıl bir noktaya geldiğinin bir göstergesidir. Bu projeden günümüz bireysel ve toplumsal hayatta benimsenip uygulanacak birçok evrensel içerikli ilke çıkarmamız mümkündür.

I. Hicret Olgusu ve Önemi

Hicret olayı, İslâm öncesi ümmetlerde de var olan bir olgudur. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin bildirdiğine göre önceki ümmetlerde de inançlarından ötürü kavimlerin baskısı ve zulmü neticesinde birçok peygamber, kendisine inananlarla beraber kendi yurtlarını ve yaşadıkları toprakları terk ederek hicret etmiştir. Peygamberimizle devam etmiş olan hicret olayı, şartları tahakkuk ettiğinde kıyamete kadar sürecek olan bir olgudur.

İslâm geldikten sonra 13 yıllık Mekke döneminin şartları ve toplum yapısı Medine'ye nispetle çok yönlü farklılıklar arz etmektedir. Mekke döneminde yaşanan sıkıntı, baskı ve tahakküm, Hz. Peygamber'i ve ona inananları bunaltmış ve bundan kurtulma çareleri aranırken Medine ortamının olumlu şartları hicret etmeye onları cezp ederek, Allah'tan gelen izin doğrultusunda hareket edilerek kutlu eylem hicret gerçekleşmiştir. Mekke dönemindeki olumsuzluklar ve güvensizlik ortamı, Müslümanları küçük bir dini topluluk veya azınlık denebilecek küçük bir cemaat olmaya mahkûm etmişti. Hz. Peygamber de bu cemaatin lideri konumunda idi. Mekke ortamı, Müslümanların bir toplum olmalarına, kurumsallaşmalarına ve genişlemelerine engel teşkil ettiğinden zorunlu olarak bir çıkış yolu aranıyordu. Habeşistan'a yapılan kısmi hicret bu arayışın bir sonucudur. Hz. Peygamber'in Taif'e gitmesi de bu açıdan bir nevi zemin yoklamasıydı. Çünkü İslâm dininin hiçbir engel olmaksızın özgür bir ortamda tebliğ edilmesi, gelişmesi ve genişlemesi gerekiyordu. Peş peşe yapılan Akabe Biatleri neticesinde Medine ortamının buna müsait olduğu anlaşılacak akabinde hicret gerçekleşti. Müslümanlar o şartlarda ve o kaos içerisinde Mekke'de daha uzun bir süre kalamazlardı. Medine olmasaydı büyük bir ihtimalle başka bir yer olacaktı. Dolayısıyla hicret, İslâm dininin özgür bir ortamda yaşanması, kurumsallaşması ve dünyaya açılması için yapılan onurlu ve kutsal bir eylemdir. Asla bir kaçış olayı veya korkaklık değildir. Hicret, İslâm tarihinin en büyük olaylarından biridir. Buradaki olayın büyüklüğünü göçün kendisinde değil, göçü izleyen günlerde kurumsallaşma adına yapılan faaliyetlerde aramak gerekir.

Hicret, Hz. Peygamber'in risâlet görevini daha iyi şartlarda yerine getirmesini ve İslâmiyet'in yayılmasını sağlayan en önemli bir olaydır.¹ Dolayısıyla hicret emri çıkınca herkes bu emre uyarak aileleri ile birlikte hicret etmiştir.² İslâm âlimleri, o dönemde hicretin farz olduğu görüşündedirler.³ Hicret edenlerin arasında mevki sahibi ve zengin olanlar da vardı. Ancak bunlar (çoğunlukla), Mekke'den gizlice hareket ettikleri için Medine'ye bir şey getirememişlerdir.⁴ Hicret bir çağrıdır. Mekkeli Müslümanlar inançları uğruna her şeylerini yani vatanlarını, mallarını, ailelerini, kültürlerini geride bırakarak bu kutsal çağrıya gönülden, fedakârane bir şekilde icabet etmişlerdir. Müşriklerin engellemelerine rağmen ecrine ve faziletine inanılarak bu çağrı hedefine ulaşmıştır. Allah için yapılan hicretin fazileti ve eciri pek çok âyet-i kerimede zikredilir.⁵

Müslümanlar, Mekke'de küçük, hatta "azınlık" denebilecek bir topluluk/cemaat oluştursalar da içlerinde belli rol ve statüye sahip oldukları ve rahatça işlev görebilecekleri, teşkilâtlı özgür bir toplum niteliği taşıyamaktaydılar. Toplum olmanın gereği birçok şeyden mahrum küçük bir dini topluluk olmaktan çıkıp sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik yönlerden bir toplum formasyonu kazanmaları, baskı ve tecrit altında yaşadıkları Mekke'den hicret edip Medine'de yaşamaları ile birlikte gerçekleşmiştir. Tarihçilerin İslâm tarihini Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicret etmesiyle başlatması, yine Hz. Ömer'in resmi olarak İslâm takvimini Hicret'le başlatması bu sebeptir. Sonraki dönemde İslâm toplumu olarak adlandırılacak olgunun çekirdeğini oluşturduğu söylenen Muhâcir ve Ensâr grubu da bu dönemde ortaya çıkmıştır.⁶

Hicret öncesinde Akabe mevkiinde tamamen dinî etkenlerle Hz. Peygamber'e biat eden Medinelî Evs ve Hazrec kabileleri mensuplarının, merkezî otoriteden mahrum olan Medine'de düzen ve barışın sağlanması için Hz. Peygamber'in hicretinden çok şey umdukları bilinmektedir.⁷ Hz. Peygamber'in, Medine'ye geldiğinde bireysel ve toplumsal hayat açısından gerçekleştirdiği çok önemli faaliyetler arasında aynı dine inanan insanların kardeşlik üzere hareket etmelerini sağlamış ve Muhâcir ile Ensâr arasında muâhât (kardeşlik) antlaşmasını gerçekleştirmiştir. Bununla beraber çeşitli dinlere mensup insanların barış içerisinde ve bir arada yaşamalarını sağla-

¹ Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, İst., 2005, XXX, 415.

² İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Süheyl Zekâr, Beyrut, 1992, I, 321, 348.

³ Ahmet Önkal, "Hicret", *DİA*, İst., 1998, XVII, 462.

⁴ Mevlâna Şibli, *Asr-ı Saadet*, tec., Rıza Doğrul, sad., O. Zeki Mollamehmetoğlu, Eser Neşr., 1977, I, 207.

⁵ Bk. Nisa, 4/97-100; Hac, 22/58.

⁶ Mustafa Arslan, "İslâm'ın İlk Döneminde Toplumsallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Örnek Olayı", *İslâmî Araştırmalar*, c. 18, sayı: 3, Ank., 2005, sh. 252. Ayrıca bk., Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, terc., Nureddin Yıldız, Risale Yay., İst., 1992, sh. 22.

⁷ Fayda, "Muhammed", *DİA*, XXX, 433.

yan Medine vesikasının hazırlanması/yürürlüğe konması, Yahudilerle değişik anlaşmalar yapılması, Mescid-i Nebevî'nin inşası, ezanın belirlenmesi, sınır tespiti, nüfus sayımı, bir pazaryerinin tesisi, Suffe okulunun tesisi, sosyal hayat açısından fevkalâde önemli işlerdendir. Dolayısıyla hicretten sonra Medine'de hızlı bir değişim, dönüşüm ve toplumsallaşma süreci yaşanmıştır.

II. Muhâcir ve Ensâr Kavramları

Mekke döneminde Hz. Peygamber'e ve tebliğ ettiği dine inananlara Müslüman deniliyordu. Hicretle beraber sosyal hayatta ilk defa Muhâcir (göç edenler) ve Ensâr (yardım edenler) tabirleri kullanılarak/bir ayırımı gidilerek gündeme gelmiş ve bu tabirler Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde övgüyle zikredilmiştir. Müslümanlar artık bu tabirler ön plana çıkarılarak zikredilmeye başlanmıştır.

Özellikle "Ensâr" tabirinin ortaya çıkışı daha da dikkat çekicidir. Medine'de Arap olan ve birbirleriyle sürekli kavgalı bulunan Evs ve Hazrec kabileleri kendi aralarında bir türlü barış sağlayamamış, kan davaları o derece korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, bu iki kabile neredeyse tarih sahnesinden silinecek duruma gelmişti. Allah Teâlâ, onların bu durumunu ateş çukuruna benzetmiştir.⁸ Bu iki kabile arasında meydana gelen savaşlarda birbirini öldürmek suretiyle tükenecekleri bir sırada Allah hidayetini lütfedip İslâm sayesinde onları kurtardı ve kardeş topluluklar haline getirdi. Akabe biatlerine her iki kableden de katılanlar olmuştur. Böylece Evs ve Hazrec, birbirleriyle kenetlenerek İslâm'a girmekte birbirleriyle adeta yarıştılar. İslâm'ın birleştirici şemsiyesi altında "Ensâr" adıyla, İslâm toplumunun şerefli bir kesimini oluşturdular.⁹ Yahudiler, bu iki kabilenin birleşerek kendilerinin karşısında bir güç olmasını istemediklerinden bu iki kabilenin arasını açık tutmaya çalışıyorlardı. Bu iki kabile arasında hicretten beş yıl öncesine kadar bitip tükenmek bilmeyen savaşların tam 120 yıl sürdüğü nakledilir.¹⁰ Bu iki kabile arasında en son savaş Hicretten beş veya altı yıl önce Buâş denilen yerde cereyan etmiş ve pek çok kişi ölmüştü. Hazrec ve Evs, İslâm'ı tanıyınca bu yeni din sayesinde aralarındaki düşmanlığın kalkacağını ümit etmişti.¹¹ Hicretle beraber Müslümanlığın kabul edilmesi sonucunda Evs ile Hazrec arasında yıllardır devam eden savaşlar ve düşmanlıklar da böylece son bulmuştur. Ensâr, Hz. Peygamber ve Muhâcirlerin Medine'ye hicretlerine imkân sağlamanın bir sonucu olarak İslâm tarihinin seyrini değiştirmiş, Medine'de ilk İslâm devletinin kurul-

⁸ Âl-i İmrân, 3/103. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk., İbn Hişâm, age, I, 385, 398.

⁹ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİBY., Ank., 2003, sh. 140; Umerî, age, sh. 20.

¹⁰ Asri Çubukçu, "Bu'as", *DİA*, İst., 1992, VI, 340; Ahmet Önkâl, "Hazrec", *DİA*, İst., 1998, XVIII, 144; Umerî, a.g.e., sh. 20.

¹¹ Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, İst., 1998, XVII, 459-460.

masına da zemin hazırlamıştır.¹² İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) belirttiğine göre Bedir Savaşı'na katılanların 83'ü Muhâcir, 61'i Evsli, 170'i ise Hazreci Ensâr idi.¹³ Bu rakamlar incelendiğinde bizlere bazı mesajlar vermektedir.

Bir rivâyete göre Ensâr adının kendilerine ilk defa kim tarafından verildiği sorulunca Enes b. Mâlik "Bu ismi bize Allah koydu." demiştir.¹⁴ Bu iki kabile İslâm'la müşerref olduktan sonra "Ensâr" adıyla övülmüş ve saygın bir konuma yükselmiştir. Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde övülen Ensâr bundan sonra da tüm İslâm tarihi boyunca bu tabirle anılmıştır. Günümüzde de bu tabirleri hala kullanıyoruz.

Muhâcirûn denince Allah ve Rasûlüne iman eden ve inançları sebebiyle Mekkeli müşrikler tarafından çeşitli eziyetlere uğratılan ve yurtlarından çıkmaya mecbur bırakılan kimseler akla gelmektedir.¹⁵ Özellikle ikinci hicrette Medine'ye hicret edenler kastedilmektedir. Onlar da İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış, Mekte'deki tüm olumsuzlara ve sıkıntılara karşı sabırla göğüs germiş, daha sonra da Hz. Peygamber'le birlikte dinleri uğruna kendi öz vatanlarını terk etmişlerdir. Hz. Peygamber'in dualarına mazhar olan bu iki zümrenin ortak özelliği, Allah Rasûlüne büyük bir sadakatle bağlı olmaları ve bu samimi bağlılıklarından ne pahasına olursa olsun asla dönmemeleridir. Kur'ân'da onların faziletleri anlatılırken bazı âyetlerde yan yana zikredildikleri gibi, ayrı ayrı da zikredilmişlerdir.¹⁶ Dolayısıyla onlar, hem Kur'ân-ı Kerim'de, hem de hadislerde övülmüş, faziletleri anlatılmış ve örnek alınmaları vurgulanmıştır.¹⁷ Her iki kesim de İslâm'ın yayılması için canlarıyla, mallarıyla mücadele ederek her şeylerini ortaya koymuşlardır. Daha sonraki nesiller arasında köprü vazifesi görmüş Asr-ı saadetin altın nesli olarak tarihe geçmiştir.

III. Ensâr ve Muhâcir Birlikteliği Bağlamında Muâhât (Kardeşlik) Projesi

Hz. Peygamber ve arkadaşları Medine'ye geldiklerinde Medine'de parçalı ve çoklu bir yapı vardı. Medine nüfusunun hemen hemen yarısını Yahudiler teşkil ediyordu.¹⁸ Hicret gerçekleştiğinde şehirde yaklaşık 6.000

¹² Hüseyin Algül, "Ensâr", *DİA*, İst., 1995, XI, 252.

¹³ İbn Hişâm, age, II, 464. Krş. Ahmet Önkâl, "Hazrec", XVIII, 144.

¹⁴ Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 1.

¹⁵ Hüseyin Algül, "Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma", *UÜİFD.*, c. 5, sayı: 5, Bursa, 1993, sh. 26.

¹⁶ Bk. Hac, 22/40, 58-59; Nahl, 16/41-42, 110; Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ, 4/100; Bakara, 2/218; Tevbe, 9/20-22, 100, 117; Haşr, 59/8.

¹⁷ Konuyla ilgili çok sayıda hadis vardır. Bunlardan bazıları için bk., Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 1-7; Müslim; *Fedâilü's-Sahâbe*, 172-177.

¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, terc., M. S. Mutlu - S. Tuğ, Yağmur Yay., İst., 1965, I, 378.

müşrik Arap, 4.000 Yahudi, 50 civarında da Hristiyan Arap vardı.¹⁹ Buna göre Medine takriben 10.000 nüfusa sahip olan bir şehirdi. Müslümanların sayısı ise yapılan nüfus sayımında 1.500 civarında idi.²⁰ Ancak hicretle beraber, Medine'ye yerleşenler çoğalmıştı. Artık Medine nüfusu, sadece Evs, Hazrec ve Yahudilerden ibaret olmayıp, Kureyş ve Arap kabilelerinden gelen Muhâcirler de vardı. Medine toplumunun temelleri, yavaş yavaş akidevî ölçülere göre şekil değiştiriyordu. Bilahare toplumu mü'minler, münafıklar ve Yahudiler oluşturmaya başlamıştı.²¹ Böylece Medine'de ilk defa mü'minler de var olduklarını gösteriyorlardı. Müslümanlar aynı zamanda ilk defa Mekke dışından bir toplulukla birleşerek büyük bir güç olma yoluna girmiş oluyorlardı. Aslında kardeşleştirme her ne kadar iki kişi arasında yapılmış olsa da esas amaç, Muhâcir ve Ensâr arasında yani iki grup arasında gerçekleştirilmiştir. Onlar arasındaki kardeşlik İslâm kardeşliği çerçevesinde sürmüş ve Hz. Peygamber de bu kardeşliğe sürekli vurguda bulunmuş, aralarındaki dengeyi her zaman gözetmiştir. Dolayısıyla Muhâcir-Ensâr birlikteliği İslâm toplumunun temellerini oluşturuyordu.

Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleştiğinde sosyal dayanışma adına atılan önemli adımlardan biri olan Muhâcir ile Ensâr arasında kardeşleştirme projesinin hayata geçirilmiş olması o zaman için fevkalâde önemli bir olaydır.²² Kardeşleştirmenin rasgele seçilen iki kişinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmadığını; bilâkis hicretten sonra bir süre zarfında Hz. Peygamber'in Müslümanları iyice tanıyarak, durumlarını inceleyerek ve her çift arasında ortak vasıflar bularak bunu gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.²³ Bu kardeşlik, kan kardeşliğinin ötesinde sevgi, saygı ve fedakârlığa dayalı bir din kardeşliğidir. Bu aynı zamanda sosyal ağırlıklı olan bir harekettir. Dolayısıyla insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir sosyal dayanışma örneğidir. Medine toplumunda bunun izleri o kadar derindi ki, İslâm'ın yayılması çalışmasında Müslümanlara son derece yardımcı olmuştur.²⁴ Muhâcir ve Ensâr birbirleriyle öyle kaynaşmış ve bütünleşmiş ki, sanki tek vücut haline gelmiştir. Bunun yanında Muhâcirler İslâm'ı daha iyi bildiklerinden Ensâr'a bildiklerini öğreterek aralarında hoca-talebe ilişkisi de cereyan ettiği gibi, her türlü maddî-manevî yardımlaşma olayı da gerçekleşmiştir.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, derleyen: Saliğ Tuğ, İst., 1962, sh. 21; Umerî, age, sh. 18.

²⁰ Muhammed Hamidullah, "İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, Ank., 1960, sayı: 7, sh. 11-12. Ayrıca bk., Buhârî, Cihâd, 181.

²¹ Umerî, age, sh. 25.

²² Bk., İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, I, 238; İbn Hişâm, age, I, 354.

²³ Sarıçam, age, sh.141. Ayrıca bk. Şiblî, age, I, 210; Kâmil Mirâs, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, DİB., Yay., Ank., 1975, VII, 73-78.

²⁴ Muhammed Osman Necatî, *Hadis ve Psikoloji*, terc., Mustafa Işık, Fecr Yay., Ank., 2000, sh. 90.

Böylece Muhâcirlerin de Medine’de bir evleri oldu, aynı ailenin bir ferdi olmuşlardı. Kardeşleştirmenin sağladığı psikolojik rahatlık sadece bununla kalmıyor, gariplik ve hasret duyguları da asgariye indiriliyordu.²⁵ Ensâr’dan biriyle kardeşleştirilmeyen hiçbir Muhâcir’in kalmadığı rivâyet edilir.²⁶ Daha sonra Muhâcirler, kardeşleştirme yoluyla elde ettikleri bütün malları ellerinde imkân olduğu zaman manevi kardeşlerine iade etmişlerdir.²⁷ İade işi Hayber Fethi’ni müteakip günlerde gerçekleşmiştir.²⁸ Bu da onların ne kadar vefalı olduklarını göstermektedir.

IV. Konunun Kaynaklar Bağlamında Analizi

Konuyu kaynaklarda incelediğimizde kardeşlik projesiyle ilgili bazı konularda ihtilâfların söz konusu olduğunu görmekteyiz. Örneğin, kardeşleştirme olayının nerede, ne zaman, kaç kişiyle gerçekleştiği ve nasıllığı konusunda bazı farklı görüşler ve farklı rivâyetler söz konusudur. Biz, tebliğimizde bu tür teknik ayrıntılara ve ihtilâflara girmeden daha çok konunun bireysel ve toplumsal bazda analizini ve önemini gündeme taşımayı ve bu bağlamda konu üzerinde durmayı yeğliyoruz.

Muhâcirler, her şeylerini geride bırakarak Medine’ye geldiklerinde bir süre evlerde misafir olarak kalmışlar, ancak bu misafirliğin uzun sürmesi, onların onurlarına dokunmuştu. Bu durumdan bir an önce kurtulmak istiyorlardı. Çünkü onlar, çalışarak, emek sarf ederek hayatlarını kazanmaya alışmışlardı. İşte bu süreçte Hz. Peygamber devreye girerek Mekkeli ve Medineli bütün aile reislerini bir araya getirerek büyük çaplı bir toplantı yaptı. Muhâcirlerin bu durumu bir çözüm olarak Muhâcirlerle Ensâr arasında kardeşlik (muâhât) sözleşmesini hayata geçirdi. Buna göre Ensâr’dan olanlar, Muhâcirlerden bir aileyi yanlarına alarak iki kardeş gibi birlikte çalışıp kazançlarını bölüşeceklerdi. Bu manevî kardeşlik tarafların birbirlerine varis olmasına kadar gidiyordu.²⁹ Buna “özel kardeşlik akdi” de denebilir.³⁰ Yukarıda sözünü ettiğimiz ihtilâflardan birisi kardeşliğin hangi tarihte yapıldığıyla ilgilidir. Medine vesikasından önce mi, sonra mı yapıldığı konusunda ittifak sağlanamamıştır.³¹ Ancak hicri birinci asırda yapıldığı kabul görülen genel bir görüştür. Hicretten yaklaşık olarak da beş ay

²⁵ İzzet Er, “Muhâcirlerin Medine’ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri”, *Din Sosyolojisi* içinde, Akçağ Yayınları, Ank., 1998, sh. 161.

²⁶ Belâzürî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, Kahire, 1959, I, 271.

²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116.

²⁸ Şibli, age, I, 209.

²⁹ İbn Sa’d, age, I, 238, III, 22, 234; Belâzürî, age, I, 270-271; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut, 1997, III, 228-229; Markîzî, Takîyüddîn Ahmed b. Ali, *İmtâu’l-Esmâ*, Beyrut, 1999, I, 69; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, trs., VI, 289, VII, 112-113; Aynî Bedreddîn Ebû Muhammed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Mısır, 1972, IX, 242, X, 114-115; Şibli, age, I, 207; Hamidullah, age, I, 116; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ank., 2006, sh. 290-291.

³⁰ Hizmetli, age, sh. 291-292.

³¹ Bu tür tartışmalar için bk. Arslan, agm, sh. 261-262.

kadar sonra gerçekleştiği ifade edilmektedir.³²

Böylece Ensâr'dan Enes b. Mâlik'in evinde gerçekleşen bu kardeşleştirme ile kişilerin kendileri belirlenerek birbirleriyle kardeş oldukları ilân edilmiştir.³³ Esas kardeşleştirmenin bu olduğu kabul edilmekle birlikte, daha önce bazı Mekkeli sahâbîlerin kendi aralarında kardeş yapıldığı görüşü de nakledilmektedir. Dolayısıyla ilk kardeşliğin hicretten önce veya sonra tesis edildiğine dair farklı rivâyetler vardır. Ve bunun ne zaman gerçekleştiği de kesin olarak belli değildir.³⁴ Kardeşleştirme olayında kaç kişi olduğu konusunda da kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. İbn Sa'd (ö. 230/844), kırk beşerden 90 rakamını verirken, ellilerden 100 olduğu bilgisini de aktarmakta³⁵, Markîzî de (ö. 845/1444) bunların toplam 186 kişi olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Sayı konusunda yaygın kanaat ise 90-100 kişiye ulaştığı şeklindedir.³⁷ Kaynaklarda aralarında kardeşlik yapılanların isimleri uzun uzadıya verilmektedir.³⁸ Biz burada isimler üzerinde durmayacağız. Dolayısıyla yukarıda geçtiği gibi hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebvî'nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber, Muhâcirlerle Ensâr'ı Enes b. Mâlik'in evine çağırdı ve "İslâm dininde hîlf yoktur, din kardeşliği vardır." diyerek bunlar arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti; diyet ve fidye meseleleri dâhil olmak üzere karşılıklı sorumluluk ve yükümlü-

³² İbn Abdilber, *el-İstiâb*, Kahire, trs., I, 42; Aynî, age, IX, 242; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay., trs., İst., VIII, 109.

³³ Buhârî, *Kefâlet*, 2, Edeb, 67; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 204; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, terc., Muzaffer Can, Cantaş Yay., İst., 1990, III, 1065. Ayrıca bk. Tirmizî, *Zühed*, 54, 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 230.

³⁴ Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, İst., 2005, XXX, 308. Bazı İslâm tarihi kaynakları, Hz. Peygamber'in birisi hicretten önce Mekke'de, diğeri Medine'de Müslümanları iki defa özel olarak kardeşleştirdiğini kaydederler. Ancak ilki üzerinde ittifak yoktur. Pek çok âlim bunu kabul etmez. Mekke'deki kardeşleştirmede Kureyş mensuplarıyla azatlı kölelerin kardeşliğinden de bahsedilir. Geniş bilgi için bk., İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, Beyrut, 1941, sh. 70-71; Belâzürî, age, I, 270-271; Aynî, age, IX, 242; Miras, age, VI, 343; Köksal, age, VIII, 109; Sariçam, age, sh. 140; Hizmetli, age, sh. 291. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde bazı Muhâcirler arasında kardeşlik yaptığı gibi Ensâr ile Muhâcirler arasında kardeşlik yaptığını ifade eder. Ancak bu konuda detaylı bilgi vermez. Dolayısıyla bazı kaynaklarda Medine'ye geldikten sonra, Mekkeli Müslümanlardan bazılarını, hem kendi aralarında birbirleriyle, hem de Medineli Müslümanlarla ikişer ikişer kardeş yapmıştır şeklinde bilgiler mevcuttur. Bk., İbn Sa'd, age, I, 238; Köksal, age, VIII, 108. Muhâcirler arasında yapılan kardeşlik din kardeşliğine dayalı küçük çaplı bir şey olmalı. Ancak muâhât denildiğinde Medine'de Muhâcir ve Ensâr arasındaki kardeşleştirme akla gelmektedir. Mekke'deki ise dar kapsamlı bir kardeşleştirme olsa gerek. Bu tartışmalar için bk., İbn Kayyim el-Cevziyye, age, III, 1066; Umerî, age, sh. 27.

³⁵ İbn Sa'd, age, I, 238; Belâzürî, age, I, 271.

³⁶ Markîzî, age, I, 69.

³⁷ Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308; Hizmetli, age, sh. 292. Ayrıca bk., Aynî, age, IX, 242; İbn Kayyim el-Cevziyye, age, III, 1065; Köksal, age, VIII, 110.

³⁸ Bk., İbn Hişâm, age, I, 354-355; İbn Habîb, age, sh. 70-71; Belâzürî, age, I, 270-271; İbn Abdilber Ebû Ömer Yûsuf, *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Megâzî ve's-Siyer*, Kahire, 1966, sh. 88-92; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnû'l-Eser fî Fünûnî'l-Megâzî ve's-Siyer*, Beyrut, 1992, I, 321-326; Markîzî, age, I, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 228-229; Miras, age, VII, 75-76. Köksal, age, VIII, 110-112.

lüklerini açıkladı.³⁹ Böylece kardeşlik anlaşması ile cahiliye dönemindeki hilfin yerini İslâm kardeşliği almıştır. Ancak Hz. Peygamber, cahiliye dönemindeki haksızlığı önlemek ve yardımlaşmak amacıyla gerçekleştiren hilfleri de doğru kabul etmiştir. Şu kadar var ki, İslâm döneminde ve özellikle hicretten sonra Müslümanlar arasında dayanışma temin edildiği ve kardeşlik kurulduğu için ayrı bir hilfe gerek kalmadığı açıklanmıştır.⁴⁰ Çünkü hilfte kan bağı, kabilecilik, çıkarıcılık gibi hususlar olmasına karşı muâhatta din kardeşliği ve îsâr söz konusudur.

Ensâr'ın, hicret etmiş olan ve zor durumda kalan Mekkeli kardeşleriyle sahip oldukları hurma arazilerini paylaşma teklifi yaptıkları rivâyetlerde geçmektedir. Çünkü onların malları, vahalardaki arazilerden ibaretti. Ancak Hz. Muhammed bu teklifi reddetmiş mülkiyetin kendilerine ait olması gerektiğini söyleyerek, birlikte çalışıp üründe, kazançta ortaklık yapmalarını salık vermiştir. Muhâcirler de, bunun üzerine "Sizler ve bizler beraber çalışalım" başka bir tabirle "Bizden iş, sizden toprak, mahsûl ortak olsun." şeklinde mukabelede bulundular.⁴¹ Sonuçta Hz. Peygamber, mülkiyeti Ensâr'da kalmak üzere Muhâcirlerin emekleri karşılığında ürüne ortak olabileceklerini bildirmiş, böylece birlikte çalışılıp elde edilen kazanç paylaşılmıştır.⁴² Yine meşhur bir rivâyette Ensâr'dan zengin olan Sa'd b. Ebî Reb'i'nin, kardeşliği Abdurrahman b. Avf'a malının yarısını önermesi ve iki eşinden hoşuna giden birini boşayıp kendisine nikâhlamak istemesini Abdurrahman b. Avf, başkasının sırtından geçinmeyi hoş karşılamadığı için onun bu teklifini kabul etmeyip "Allah sana ehlini ve malını bereketli kılıp mübarek eylesin." diyerek çarşının nerede olduğunu sormuş ve hemen ticarete başlamıştı. Kısa zamanda maddi durumunu düzeltmiş ve evlenmişti.⁴³ Abdurrahman b. Avf, insanın el emeği ile kazancının başkasından bir şeyler beklemekten daha faziletli olduğunu biliyordu.

Bu uygulamada kardeşler mirasa ortak oluyordu. Ancak, kısa süre sonra bunun Kur'ân-ı Kerîm emri ile kaldırıldığını görüyoruz. Bedir Savaşı'ndan sonra Muhâcirler kendini toparladığından Ensâr'a ihtiyaçları kalmadığı için Enfâl 8/75. âyet-i kerime nâzil olmuş ve miras sadece nesep yönünden yakınlığı olanlara hasredilmiştir.⁴⁴ Anlaşılan o ki, miras olayı çok

³⁹ Bk., Buhârî, Kefâlet, 2, Edeb, 67, İ'tisâm, 16; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 204. Ayrıca bk., Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16-17.

⁴⁰ Sarıçam, age, sh. 141-142. Cahiliye döneminde uygulanan hilflerle ilgili geniş bilgi için bk., Aynî, age, X, 114-115; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Küttübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1992, IV, 54-58; Miras, age, VII, 74; Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *DİA*, İst., 1998, XVIII, 29-30.

⁴¹ Bk. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 3, el-Hars ve'l-Müzâraa, 5; Şibli, age, I, 208 ; Mirâs, age, VII, 147.

⁴² Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308. Ayrıca bk., Mirâs, age, VII, 75.

⁴³ Bk. Buhârî, Buyû, B. 1, Menâkıbü'l-Ensâr, 3; Tirmizî, Birr, 22; Nesâî, Nikâh, 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 190, 204, 271; İbn Sa'd, age, III, 125-126; İbnü'l-Esir, İzzüddîn Ebu'l-Hasan, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1970, III, 481.

⁴⁴ Buhârî, Kefâlet, 2, Tefsîr, 79, Ferâiz, 16; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16; İbn Sa'd, age, I, 238; Aynî, age, IX, 242, X, 114-115; Şibli, age, I, 208; Miras, age, VII, 77. Nisâ 4/33. ve Enfâl 8/72. âyet-

kısa sürmüştür. Çünkü Ensâr, kısa zamanda ticarî alanda başarısını göstermeye başlamıştı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf gibi sahâbîler iş gücü sahibi olmuş, ticaretleri olumlu gitmiştir.⁴⁵ Hadis talebesi olan Ebû Hüreyre bu durumu bir sözünde şöyle dile getirmektedir: "Muhâcir kardeşlerimiz çarşıda ticaretle, Ensâr kardeşlerimiz kendi bağ ve bahçeleriyle meşgul olurken ben karın tokluğuna Hz. Peygamber'e hizmet ediyor, onların görmediklerini görüyor bilmediklerine şahit oluyordum."⁴⁶

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde yedi ay kadar kaldıktan sonra mescidin bitişiğinde inşa edilen odalarına taşındı.⁴⁷ Sa'd b. Heyseme isimli bekâr bir zat ailesi olmayan Muhâcirlerden büyük bir kısmına evinin kapılarını açtı, onların kalmalarını sağladı.⁴⁸ Evli Muhâcirler daha kolay yerleştirilirken bekâr ve kimsesiz olan Muhâcirlerin yerleştirilmesi pek kolay değildi. Bunlar daha çok Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında inşa edilen Suffe denilen yerde ikamet ediyorlardı.⁴⁹ Suffe ashâbının ihtiyaçlarını Hz. Peygamber ve Ensâr karşılıyordu. Hayber, Fedek ve benzeri yerlerin fethedildikten sonra ganimetler çoğaldıkça Suffe ashâbının durumu da iyileşmeye doğru gitmiştir.

Ensâr'ın Muhâcirlerle karşı göstermiş olduğu feragat örnekleri takdire şayandır.⁵⁰ Onlar, Hz. Peygamber'e "istersen evlerimizi de al" demişlerdi de Hz. Peygamber bunu reddetmişti. Ancak Hz. Peygamber, Ensâr'ın hibe ettiği ve sahipsiz araziler üzerine bilahare Muhâcirler için evler yapmıştır.⁵¹ Başkalarını hak rızası için kendisine tercih etmek anlamında olan "îsâr" Ensâr'da doruk noktasına ulaşmıştır.⁵² Böylece Ensâr, Allah Teâlâ'nın övgüsüne mazhar olmuştur. "(İslâm Dinine girme hususunda) öne geçen ilk Muhâcirler ve Ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluş-

→ →

lerinin muâhatta mirasa işaret ettiği ve daha sonra neshedildiği konusunda geniş bilgi için bk., Taberî, age, IV, 55-57, 59, VI, 297; Ebu'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Kahraman Yay., İst., 1985, IV, 38-40; Fahrreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, IV, 66, V, 520; Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 392-393; Necatî Yerişel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., İst., 1988, XI, 163-167; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İst., 1986, I, 330.

⁴⁵ Şiblî, age, I, 209.

⁴⁶ Buhârî, İlim, 42; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 159-160. Hadisin yorumu için bk., İbn Hacer, age, IV, 289.

⁴⁷ Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, XVII, 461.

⁴⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 115.

⁴⁹ İbn Sa'd, age, I, 255-266; Aynî, age, IX, 241; Akif Köten, "Asr-ı Saadet'te Suffa Ashâbı", *Bütûn Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, IV, Beyan Yay., İst., 1995, sh. 386.

⁵⁰ Örnekler için bk. Buhârî, Büyü, 1; Menâkıb, 3, 50; Tirmizî, Birr, 22; İbn Sa'd, age, III, 125-126; İbnü'l-Esir, age, III, 481; Mirâs, age, VI, 341-343; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı*, sh.72-73, *İslâm Peygamberi*, I, 116.

⁵¹ Belâzürî, age, I, 270-271.

⁵² Kerim Buladı, *Kur'ân'da Sosyal Dayanışma*, Kayihan Yay., İst., 2004, sh. 145.

tur.⁵³ "İnanıp hicret eden ve canlarıyla, mallarıyla Allah yolunda cihad edenlerle (onları) barındırıp yardım edenler; işte bunlar birbirlerinin velisidirler."⁵⁴ "Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (daha önce Medine'yi yurt edinen Ensâr) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimetlerden) ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilimi) duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir."⁵⁵ Böylece Hz. Peygamber'in "karizmatik otoritesi yeni bir sosyal dayanışma düzeni tesis etmiş, geleneksel Arap pratiklerine ters düşecek biçimde kan kardeşliği yerine din kardeşliğini ikame etmiştir."⁵⁶

Ensâr'ın bu desteği sayesinde zaman içerisinde Muhâcirlerin Medine'nin iktisadi hayatında söz sahibi olmasına yol açmıştır. Muhâcirler tarafından kurulan Müslüman çarşı-pazarında İslâm'ın ekonomik ve ticarî hayata getirdiği değerler uygulanmış, bunun sonucunda Yahudilerin Ensâr üzerindeki iktisadî tesirleri azalmaya başlamıştı.⁵⁷ Aslında Ensâr, zirai işletmelerinin herhangi bir alanında eleman sıkıntısı çekmiyordu. Bu bakımdan yeni bir kazanç yolu bulunmalıydı. İşte bu bağlamda Hz. Peygamber, Muhâcirin ticarete yatkınlığını ve tecrübesini bildiği için onları ticaret yapmaya teşvik etmiştir. Onlar da böylelikle ticarete başlamış oldular. Kaynaklar onların ticarî faaliyetlerinden bahsederler.⁵⁸ Medine'de Ensâr daha çok zirai işlerle, Yahudiler ise ticaretle ilgileniyorlardı. Dolayısıyla Muhâcirlerin ticaretteki başarısı Ensâr'ı memnun etmiş, Yahudi tekeli ve sömürüsü kırılmıştı.⁵⁹ Böylece hicretten sonra değişim burada da kendini göstererek daha çok tarıma dayalı bir ekonomik hayat söz konusu olan Medine'de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm gibi Müslümanlar birer tacir olarak buranın ticarî hayatına hız kazandırdılar.⁶⁰

V. Kimlik Oluşturma Açısından Kardeşlik (Muâhât) Olgusu

Hicretten sonra Medine'de Muhâcir ve Ensâr için yepyeni bir hayat başlamıştı. Muhâcirlerin önemli bir kısmı Mekke'nin önde gelenlerinden. Müslümanlar, Medine'ye geldiklerinde pek çok zorluk ve sıkıntıyla karşılaştıkları bir gerçektir. Bu süreç, Müslümanların Mekke'den hicret ettikten sonra Medine'deki birçok problemle yüz yüze kaldıkları hayatî bir dönemi ifade etmektedir. Müslümanlar Mekke'deki güvensiz ortam sebebiyle ve

⁵³ Tevbe, 9/100.

⁵⁴ Enfâl, 8/72.

⁵⁵ Haşr, 59/9.

⁵⁶ Hamit Dabaşı, *İslâm'da Otorite*, terc., S. E. Gündüz, İst., 1995, sh. 86.

⁵⁷ Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.

⁵⁸ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 228; Aynî, age, IX, 240; Şiblî, age, I, 208-209.

⁵⁹ Er, agm, sh. 164-165.

⁶⁰ M. Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri", *Diyanet İlmî Dergi*, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayı-*, Ank., 2000, sh. 86.

yeni dini taşıyabilecek ortamı oluşturmak amacıyla Medine'ye gelmişlerdi. Bu da yeni bir toplumun inşası ile mümkündü. Hz. Muhammed'in düşüncesinde teşkilâtli bir toplumsal birlik fikri öteden beri vardı. Bir tarafta geldikleri Mekke ortamına ve iklimine tamamen yabancı, ekonomik açıdan yoksun durumda ve aynı zamanda da güvensizlik duygusu içerisinde olan Muhâcirler; öte tarafta ise Müslümanlara iyi gözle bakmayan Evs ve Hazrec içerisindeki putperest Araplar, Yahudiler ve Müslümanlar üzerinde tehditleri artarak süren Kureyşliler vardı. Medine'nin imkânları açısından bakıldığında hicret ile büyük bir nüfus hareketi oluşmuş, var olan sosyal tabakalarda değişiklikler olmuştu. Bu anlamda Medine'nin büyük bir sosyal değişim ve dönüşüm süreci ile karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz.⁶¹ Dolayısıyla her iki kesimin de sıkıntıları ve problemleri göz ardı edilemezdi. İçte münafık-Yahudi ittifakına, dışta da Kureyşli müşriklerin tehdidine karşı oluşturulan kardeşlik müessesesi, adeta bir tampon olmuş ve tevhit çizgisinde birliktelik sağlanmıştı.⁶² Bu birliktelik, Muhâcir ve Ensâr'a yeni bir kimlik kazandırıyordu.

Medine arazisi verimli ve hurmalıkların yoğun olduğu bir yer idi. Mekke'deki Muhâcirler ise daha çok ticaretle meşgul idiler, tarım ile ilgileri çok azdı. Dolayısıyla Medine'deki ortama bu açıdan da ayak uydurmada zorluk çekiyorlardı. İklim açısından da Mekke'de, kuru, çok sıcak ve sert çöl iklimi vardı. Bu iklime alışan Muhâcirler, Medine'nin daha ılıman, yumuşak ve sululu vahalarında yaşamak onları etkilemiş, bu iklime intibakta zorluk çekmişler ve bu hava ve iklim değişiminden dolayı hastalananlar olmuştur.⁶³ Dolayısıyla Hz. Peygamber, bu olumsuzluklar karşısında şöyle duada bulunmuştur: "*Yâ Rab! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdire, erzakımıza feyz ve bereket ihsan eyle. Ya Rab! Medine'nin havasını bizim için güzelleştir ve hastalıklardan arındır.*"⁶⁴ İslâm'ın ilk yıllarında oluşturulan evrensel inanç sistemi ve buna inananlara mensubiyet duygusunun yerleştirilmesi önemli bir husustur. İşte Muhâcir ile Ensâr arasında gerçekleştirilen kardeşlik olayı her iki tarafın yekpare bütünleşmesine, kişilik ve kimlik kazanmalarına yardımcı olmuştur.

Muâhât, sadece maddi bir destekten ibaret değildir, aynı zamanda manevi yönden bir destek sağlama olayıdır. İşin maddi yönü, manevi bir kardeşlikle desteklenmiş oluyordu. Ensâr ile Muhâcirler arasında ortak bir kimlik oluşturuyor, zihniyet birliği sağlanıyordu. Aynı zamanda bu yeni yapılanmada içte ve dıştaki düşmana karşı anlaşmış ve kaynaşmış bir toplum oluşturuluyordu.⁶⁵ Bu sebeple Hz. Muhammed'in bir yandan Muhâcirlerin iskânı ve yeni toplumsal yapıya uyumları ile uğraşırken, diğer yandan da hem Yahudi, hem de putperest Medineli Arapların güve-

⁶¹ Arslan, agm, sh. 253.

⁶² Algül, age, I, 327.

⁶³ Bk., İbn Hişâm, age, I, 427; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 115.

⁶⁴ Miras, age, VI, 246.

⁶⁵ Sarıçam, age, sh. 142.

nini kazanmanın, onlarla çatışmadan anlaşmanın yollarını aramaya çalıştığını görüyoruz. Bu önemli dönemde Ensâr ve Muhâcir grupları arasında yapılan kardeşlik sözleşmesi (*muâhât*) stratejik bir adımı ifade etmektedir. Kardeşleştirme sistemi ile zor durumda olan Müslümanların toplumsal bir dayanışma içerisine girmeleri sağlanmış, Muhâcirlerin Ensâr'ın ailelerine katılmaları, mirasta ortak, mülkiyette ise çalışma karşılığı ürüne ortak olmaları gibi birtakım eylemlerle yekvücut olarak bütünleşmeleri söz konusu olmuştur. Süreç içerisinde daha bütüncül ve yekpare bir nitelik kazanan yeni toplumun bireyleri, kardeşleştirmede olduğu gibi kabilesel nitelikli koruyucu kardeşlik ya da karşılıklı iki kişinin kardeşliği yerine, evrensel dinin temel özelliği olarak, toplumun tamamının inanç bağı etrafında toplandığı bütüncül bir kardeşlik evresine geçilmiştir.⁶⁶ Kaynaklar, Hz. Muhammed'in Medine'deki ilk görevinin toplumun bütünleşmesini sağlamak olduğu konusunda hem fikirdirler.⁶⁷

Medineli Müslümanlar, Muhâcirleri öz kardeşleri gibi kabul edip ellerindeki imkânları onlarla paylaştılar. Kabile esasına dayalı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışının geçmesini sağladılar.⁶⁸ Hz. Peygamber, Medine'de sulhun hâkim olmasını istiyordu. Bu sebeple Hz. Muhammed'in Akabe biatlerinden itibaren sürekli sözleşmeler yaptığını görüyoruz. Bu hem Müslüman gruplar arasında hem de Müslümanlarla Yahudiler ve Müşrik Araplar arasında olmuştur. Dolayısıyla yeni topluluğun oluşum sürecinde sözleşmelerin çok önemli rolü vardır. Hatta evrensel nitelikli yeni teşkilatlanmanın sözleşmelerle başladığı söylenebilir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in uğraşısını sadece "davet ve savaş" gibi iki kavram arasına sıkıştırmak yanlıştır.⁶⁹

Müslümanlara, karşılaştıkları tüm zorluk ve sıkıntıları birlikte hareket ederek üstesinden gelme bilinci verilmeğe, ben yerine biz olgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Muhâcirler, daha önce hiç tanımadıkları kişilerle evlerinde birlikte kalıyordu. Ensâr-Muhâcir kardeşliği, ilk İslâm toplumunun inşasında kalıcı ve köklü bir birlikteliktir. Medine'de yeni bir toplum inşa edilirken kabilesel bir topluluktan evrensel bir toplum haline dönüşme durumu söz konusuydu. Muâhât, din uğruna her şeyini, tüm varlığını Mekke'de bırakıp gelen Muhâcirlerin her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması olayıdır. "Hilf" denilen Cahiliye âdetini ortadan kaldıran Hz. Peygamber, kabile esasına dayalı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışını getirmiştir. Kardeşlik psikolojisiyle birleşen Müslümanlar, bu güç birliği sayesinde Mekkeli müşriklere karşı bir gözdağı da vermekteydi.⁷⁰

⁶⁶ Arslan, agm, sh. 254, 258.

⁶⁷ Muhammed Hamidullah, "Hz. Muhammed Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı", *İlim ve Sanat*, (terc., S. Seyfi), Ank., 1986, II, sh. 13.

⁶⁸ Fayda, "Muhammed", *DİA*, XXX, 415.

⁶⁹ Arslan, agm, sh. 259-260.

⁷⁰ Sarıçam, age, sh. 141-142.

Hız. Ömer ile kardeşi İtbân b. Mâlik örneğinde⁷¹ olduğu gibi kardeşlerden birisi Hız. Peygamber'i nöbetleşe takip ederek, gündüz öğrendiklerini akşam işinden dönen kardeşine aktarıyordu. Böylece muâhâtın boyutları ruhî-manevî ve ilmî sahalara da uzanmıştır.⁷² Askerî seferler esnasında, Hız. Peygamber iki manevî kardeşten birisini ordusuna alıyor, diğeri evde kalarak iki ailenin ihtiyaçlarını karşılıyordu.⁷³

VI. Hız. Peygamber'in Bu Uygulamasından Çıkarılacak Evrensel Düzeydeki İlkeler

Bencil ve her şeyi kendi çıkarına göre düşünen bir dünyada yaşıyoruz. Başkalarını düşünmek bugünkü dünyanın en çok ihmal ettiği hususların başında gelmekte ve bu ihmalden kaynaklanan çözümü oldukça girift hale gelmiş olan yüzlerce sorun ortaya çıkmaktadır. Ben ve çıkar merkezli bir dünyada kan, savaş ve zulüm hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Sevgi, barış ve haklar gibi söylemler hep göstermelik ve süslü lâflar olarak raflarda kalacaktır. Başkalarının da var olduğunu, başkalarının da haklarının söz konusu olduğunu düşünmek bir gereklilik ve bir erdemlilikler. İşte Hız. Peygamber'in dünya görüşünde ben merkezli bir dünya yerine biz merkezli ve başkasının da var olduğu hesap edilen bir dünya söz konusudur. Bu noktada başkalarının hakları devreye girmektedir.

Kişinin kazandığının sahibi ve maliki olması İslâm hukukunun tanıdığı en önemli ilkelerden biridir, fakat servet ve maldan diğeri insanların da faydalandırılması ahlâkî evrensel bir husustur. İslâm'ın bu insanî yaklaşımını Batı kalıplarına göre düşünenlerin anlamaları oldukça zordur.⁷⁴ Başkalarını düşünme ve muhtaç olduğu halde kardeşini tercih etme düşüncesi ahlâkî meziyetlerin en üstünüdür.⁷⁵ Bir gün karnı aç birisi Rasûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın elçisi, açlıktan dermansız kaldım" dedi. Hız. Peygamber hanımlarına haber gönderdi, ancak onların yanında hiçbir şey bulamadı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ashâbına: "Bu adamı bu gece kim misafir etmek ister ki, Allah ona rahmet buyursun" dedi. Ensâr'dan biri kalkıp: "Ben ey Allah'ın elçisi" diye karşılık verdi. Ve adamı alıp evine götürdü. Sonra da hanımına "Bu, Allah Elçisi'nin misafiridir, yarına bir şey saklama, ne varsa getir buna ikram edelim" dedi. Hanımı: "Vallahi yanımda çocukların yiyeceklerinden başka bir şey yok" dedi. Kocası da ona "O halde sen çocukları oyala, akşam yemeğini istedikleri zaman onları uyut, sonra gel kandili söndür. Sofrada biz de yiyormuş gibi yapalım. Biz bu geceyi aç geçirelim" dedi. Kadın da öyle yaptı. Sonra bu adam, ertesi gün Hız. Peygamber'in yanına gittiğinde Rasûlullah ona: "Bu gece misafirinize yaptıkları-

⁷¹ İbn Hişâm, age, I, 354.

⁷² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116; Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.

⁷³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 116.

⁷⁴ Ahmet Debbâğoglu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yay., İst., 1979, sh. 44.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azân*, VIII, 96.

nızdan Allahı Teâlâ memnun oldu." dedi. Bunun üzerine Yüce Allah: "Kendi ihtiyaçları dahi olsa kardeşlerini kendi öz canlarına tercih ederler" âyetini indirdi.⁷⁶ Hz. Peygamber, Bahreyn arazisini paylaştırırken hakları olduğu halde Ensâr bu hisselerinden Muhâcirler adına feragat ederek şöyle diyordu: "Ey Allah'ın Rasûlü Muhâcir kardeşlerimize bunun bir mislini vermedikçe bize de bir şey verme."⁷⁷ Ensâr benzer tutumu Benî Nadîr ganimetleri dağıtılarken de göstermiştir.⁷⁸

Kardeşlik projesi, dünya sahnesine çıkan İslâm dininin mensuplarına grup içerisinde bütünleştirmeyi, dayanışma ve yardımlaşmayı, empati ve îsârı ön plana çıkararak toplum olarak bunları içselleştirmenin bir göstergesidir. Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde Mekke'deki farklı unsurlardan yeni, ideal ve örnek bir toplum oluştururken öncelikle bu tür erdemli ilkelerin benimsenmesinin/içselleştirilmesinin gerekli olduğunu biliyordu.

Akabe Biatı'nda Medineli Müslüman grupla Hz. Muhammed arasında karşılıklı sözleşme yapılmıştır. Bu tek taraflı bir söz alma ya da biat olmayıp karşılıklı olarak yapılan bir sözleşmedir. Medineliler, Hz. Muhammed'e "canlarını, mallarını, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi kendisini de koruyacaklarına, itaat edeceklerine, hiç kimseden çekinmeyeceklerine, düşmanlarını düşman bileceklerine, hak üzere olacaklarına" dair söz verirken, Hz. Muhammed'den de kendilerini hiçbir zaman bırakmayacaklarına dair söz almışlardır.⁷⁹ Hz. Peygamber'in amcası Abbas, bu hususlarda eğer gevşeklik göstereceklerse şimdiden bu işten vazgeçebilecekleri uyarısında bulunmuştur. Onlar da bu konuda çok ciddi ve samimi olduklarını ve kendi öz değerleri gibi koruyacaklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Akabe heyetiyle Medine'ye Mus'ab b. Umeyr gönderiliyor. O, Medine'de onlara İslâm'ı öğretiyor, hem de namaz kıldırıyordu.⁸⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber, akabe biatlerinden başlayan ve devam eden bir süreçte kendisine sadakatle bağlanan kesimden itaat edileceğine dair söz alırken, kendisi de ölene dek kendileriyle beraber olacağına dair de bir nevi söz veriyordu. Bu da bir nevi karşılıklı sözleşme hükmündeydi. Burada bağlılık, sadakat ve samimiyetin ön planda olduğunu görüyoruz.

Muhâcir ve Ensâr arasında sağlanan dayanışma ve bütünleşmenin kökeninde din ve Hz. Peygamber'in karizmatik kişiliği yatmaktadır. Çünkü O, hadislerinde "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve

⁷⁶ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 10, Tefsîr, 59/6; Müslim, Eşribe, 172. Ayrıca bk. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XVIII, 17-18; İbn Hacer, age, VII, 119-120; Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer, *Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Meârif)*, haz., H. K. Yılmaz-İ. Gündüz, Erkam Yay., İst., 1989, sh. 310-311.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 111; Şibli, age, I, 211-212; Miras, age, X, 15.

⁷⁸ Şibli, age, I, 208; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İst., ty., VII, 4843.

⁷⁹ Bk., İbn Sa'd, age, I, 220; İbn Hişâm, age, I, 293; Belâzürî, age, I, 239, 253.

⁸⁰ Bk., İbn Sa'd, age, I, 220, 222; İbn Hişâm, age, I, 293, 300-301; Belâzürî, age, I, 239.

birbirini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar." buyurmuştur.⁸¹ İnananlar, kardeşlik ve iman bağı ile kopmayacak şekilde birbirlerine bağlıdır. İslâm dinine mensup olanlar arasındaki ilişkiyi ifade eden en iyi kavram kardeşliktir. Kardeşleştirme olayında da bunun canlı olarak uygulamasını görmekteyiz. İslâm kardeşliği, sözde kalan bir şey olmayıp başkalarının yardımuna koşmayı gerektirmektedir. "Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan Müslüman kimse, Allah yolunda harbeden mücâhid gibidir, yahut gece namazlı, gündüz oruçlu âbid kimse gibidir."⁸² "Bir kimse kardeşinin yardımında bulunduğu sürece Allah da o kimsenin yardımında olur."⁸³ Muâhât projesinin, Müslümanlar arasındaki kardeşlik ve sevginin yalın söz ve sembollerden ibaret olmadığının bir göstergesidir.

Hz. Peygamber'in, eşsiz sosyal ve ekonomik bir dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği bu proje, İslâm tarihinde paylaşma, bencillikten arınma, başkalarını düşünme ve gerektiğinde kendine tercih etme gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından önemi haizdir. Ensâr, bu konuda öylesine duyarlı davranışlar içerisinde bulunmuştur ki, eylerini, hurmalıklarını, hatta birden fazla hanımı varsa boşayıp kardeşine vermeyi dahi teklif etmiştir.

Muhâcirler, hiçbir zaman tufeyli bir model olmamışlar, kardeşlerinin hisselerini emek karşılığında kabul etmişler, şehrin iktisadi hayatına intibak ettikten sonra da Ensâr'a olan borçlarını ödemişlerdir.⁸⁴ Muhâcirler tamahkârlık ve açgözlülük yaparak Ensâr'ın o saf duygularını hiçbir zaman istismar etmemiş ve çalışma yolunu tercih etmişlerdir.

VII. Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayata Yapacağı Katkıları

Her bakımdan güçlü toplumlar şahsiyet sahibi liderlerin rehberliğinde, onların koyduğu prensipler doğrultusunda oluşmaktadır. Bu prensipler birleştirici, âdil ve sevdirci olduğu zaman toplum gelişme kaydetmektedir.⁸⁵ İnsanlar arasındaki ilişkilerin/dostlukların sağlam olması aradaki güven, paylaşma, vefa, samimiyet, hoşgörü ve fedakârlık gibi duyguların var olmasıyla doğru orantılıdır. Bu tür duygular, toplum hayatında fertleri birbirine bağlayan, aralarındaki bağları güçlendiren, kısaca sosyal hayatın ahengini sağlayan, sevgi, dostluk, ülfet ve muhabbetin oluşmasına zemin hazırlayan çok güçlü unsurlardır. Başkalarının düşünülmesi ve onlara insanca muamele edilmesi aynı zamanda medeni olmanın bir ölçütüdür. İnsanların acı ve ızdıraplarını paylaşmak, dertlerine deva olmaya çalışmak ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanmak, gerçek

⁸¹ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

⁸² Buhârî, Nafakât, 1.

⁸³ Müslim, Zikir, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁸⁴ Algül, age, I, 334.

⁸⁵ Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yay., İst., 1980, sh. 156.

manada Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek demektir. Kısaca günümüz dünyasında Muhâcirler gibi sıkıntı ve çileli hayatın zorluklarını yaşayan insan sayısı hiç de küçümsenecek bir oranda değildir. Bu gerçek karşısında insanlığa düşen görev, Ensâr'ın gösterdiği özveri, kardeşlik ve paylaşma duygusunu yüreğinde taşıyan ve bu bilinçte olan insan sayısının çoğaltması için gerekli çalışmayı yerine getirmektir.

Kardeşlik olayından çıkaracağımız ilkeler iki yönlü olmalıdır. Hem Ensâr, hem de Muhâcir cihetiyle çıkarılabilecek ilkeler söz konusudur. Medine, Muhâcir ve Ensâr bir araya geldikten sonra önemli bir güç olma yoluna girmişti. Ensâr, yaptığı işi adeta bir ibadet vecdi ile yapmıştır. Severecek içselleştirerek bu işi yerine getirmiştir.

İslâm tarihinde Muhâcirler, Allah ve Rasûlünün rızasına erişmek için fedakârlığı; zahmetlere, meşakkatlere tahammülü, feragati, sabır ve sebatı; büyüme, gelişme ve muvaffakiyet umudunu yitirmeden şuurlu bir şekilde çalışmayı; Ensâr ise Allah ve Rasûlünün rızasına erişme uğrunda müşkilâta sabreden, gayretli müminlere aynı maksatla gönül hoşluğu içinde yardım etmeyi, böylelerine her yönüyle destek olmayı singeler. Muhâcirün ve Ensâr bütünleşmesi, birlik-beraberliğin daima kuvvet ve tekâmülün sebebi olduğunu vurgular.⁸⁶

Sahabe, Hz. Peygamber'i örnek aldığından onun yolunu takip etmiş, cömertlikte, infak ve tasaddukta adeta birbirleriyle yarışmıştır. Örneğin zengin sahabenin infak ve tasaddukları takdire şayandır. İslâm ordusunun teçhiz edilmesi için Hz. Ömer malının yarısını getirmişti. Hz. Ebû Bekir ise, bütün malını tasadduk edince Hz. Peygamber, "*Yâ Ebâ Bekir, ehlin ve evlâtların için geride ne bıraktın?*" diye sordu. O da, "onlara Allah ve Rasûlünü bıraktım" cevabını vermişti.⁸⁷ Hz. Osman, hem cahiliyye, hem de İslâm döneminde tâcir idi. Malını müdârebe yoluyla çalıştırırdı.⁸⁸ Rûme kuyusundan hiçbir kimsenin parasız su içemediği bir zamanda, kuyuyu satın alarak gelen geçene sebil yapmıştır.⁸⁹ Hz. Osman, güçlük ordusunu (Tebük Savaşı'ndaki ordusu) teçhiz etmede de yardımcı olmuş, onun, 1000 dinar getirerek Rasûlullah'a verdiği⁹⁰ ve 300 deve bağışladığı rivâyet edilmektedir.⁹¹ Hz. Osman'ın, Tebük Gazvesi'nde orduya yüklü bir yardımda bulunması üzerine Hz. Peygamber, "*Ey Allah'ım, Osman'dan razı ol, çünkü ben ondan razıyım.*"⁹² buyurarak bu güzel hareketinden dolayı onu övmüş ve örnek şahsiyet olarak göstermiştir. Sahabenin bu erdemli davranışları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam etmiştir. Böylece Hz.

⁸⁶ Algül, agm, sh. 52.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, Zekât, 40; Tirmizî, Menâkıb, 16.

⁸⁸ İbn Sa'd, age, III, 60, III, 107; Mâlik, Muvatta, Kırız, 2.

⁸⁹ Tirmizî, Menâkıb, 19.

⁹⁰ Tirmizî, Menâkıb, 18. Ayrıca bk., Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Mısır, 1932, I, 58.

⁹¹ Tirmizî, Menâkıb, 19.

⁹² İbn Hişâm, age, II, 946. Ayrıca bk. Tirmizî, Menâkıb, 19; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, trs., III, 102.

Peygamber'in sunmuş olduğu ve sahabe üzerinde etkili olan evrensel mahiyetteki bu ilkeler, günümüz bireysel ve toplumsal hayat açısından da fevkalâde önemlidir.

Kardeşlik projesinde ortaya çıkan önemli hususlardan birisi de, Hz. Peygamber'in karşı tarafa güven vermesidir. Hz. Peygamber'in kendisine o derece inanmış ve güvenmiş bir kitle vardı ki, her şeylerini Mekke'de bırakmış ve Medine'de ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri halde bu güvenin ve imanın neticesi olarak bir ve beraber olmuşlardır. Bu konuda ufak bir güvensizlik duyulmuş olsaydı fireler kendisini gösterirdi. Hz. Peygamber, bağlılarına güvendiği gibi, onlar da Hz. Peygamber'e güveniyorlardı. Hz. Peygamber aralarında o derece bir güven ortamı tesis etmiştir ki, birbirini tanımayan iki aile aynı evde yaşamak durumunda kalıyordu. Güven duygusu çok yüksek düzeylerde idi. Dolayısıyla hicret olayını ve kardeşleştirme projesini bu açıdan da ele alıp incelemek gerekir.

Aslında Hz. Muhammed İslâmiyet gelmeden önce ve sonrasında sürekli çevresine güven telkin eden bir kişiliğe sahipti. Henüz İslâmiyet gelmeden onun çevresine karşı nasıl inanılmaz bir güven telkin ettiğine dair kaynaklarda pek çok örnekler bulmak mümkündür. Bu sebeple Mekkelilerce kendisine "*el-Emîn*" lâkabı verilmiştir. İslâmiyet'i tebliğe başladık-tan sonra da Hz. Muhammed güven konusuna önem vermiş ve iman ile güvenilir kimse olma arasında sıkı bir bağ bulunduğunu bildirmiştir.⁹³ Bu anlayışa göre, "*iman*" ile "*güvenilir olmak*" ve "*güven duymak*" arasında yakın bir ilişki vardır ve güven imanın adeta bir sosyal tezahürü olmaktadır. Genel anlamıyla da din zaten güven düzenleyici bir araçtır. Hz. Peygamber bağlılarına güvenlik hissini vererek onların kişiliklerini sağlamlaştırmış ve böylelikle karşılaştıkları zorluklara dayanmalarını sağlamıştır.⁹⁴

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde cemaat ruhunu muhafaza ederek mensuplarını bir arada tutmaya çalışmıştır. Kimsenin dışlanmasına veya ayrılmasına müsaade etmemiştir. Çünkü insanoğlu toplumsal bir varlık olduğu için toplu olarak yaşamayı ister. Buna biz bütünleşme, birlik ve beraberliğin sağlanması da diyebiliriz. "*Allah'ın eli birlik olan topluluğun üzerindedir.*"⁹⁵ "*Ayrılıktan sakınınız, size cemaati tavsiye ederim.*"⁹⁶ "*Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir.*"⁹⁷ Gerçekleştirilen bu kardeşlik olayı, Medine İslâm toplumunda bütünleşmenin sağlanmasında ve o günkü sosyo-kültürel-ekonomik problemlerin çözümünde kayda değer en önemli gelişmelerden biridir.⁹⁸

İslâm dininde inananlar arasındaki ilişkiler din kardeşliği temeline

⁹³ Sarıçam, age, sh. 272-274. Konuyla ilgili bazı hadisler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 349, III, 54, 135, 154.

⁹⁴ Arslan, agm, sh. 263.

⁹⁵ Tirmizî, Fiten, 7.

⁹⁶ Tirmizî, Fiten, 7.

⁹⁷ Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 9.

⁹⁸ Algül, agm, sh. 46.

dayanır. Din kardeşliği, kan kardeşliğinden daha bir önem arz etmektedir. "Kendileri ihtiyaç içerisinde olsalar bile diğer kardeşlerini kendilerine tercih ederler."⁹⁹ âyeti, toplumda başkalarının da düşünülmesi gerektiği hususunu bir nevi mü'minlerin özellikleri olarak nitelemektedir.¹⁰⁰ Bir toplumu, kardeşini tercih edebilecek seviyeye ulaşmış sağlam vicdanlar koruyabilir, ayakta tutabilir.¹⁰¹ Dolayısıyla aralarında hiçbir statü farkı gözetilmeksizin tüm inananların kardeş olduğu kesin bir ifade ile belirtilmiştir: "Mü'minler ancak kardeşlerdir."¹⁰² "Birbirinize kin gütmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize darılıp sırt çevirmeyiniz, (ey) Allah'ın kulları! Kardeş olunuz, Müslüman'ın, kardeşine üç gecedan fazla dargın durması helâl olmaz."¹⁰³ Böylece Medine'de gerçekleştirilen kardeşleştirme, ilk Müslüman toplumun teşekkülünde temel taşı oluşturduğu gibi, ileride daha da genişleyerek bütün dünyaya yayılacak ve İslâm âlemindeki bütün inananları içine alacak "genel İslâm kardeşliği"nin de rüknü oldu. İslâm uygarlığının başlangıcı sayıldı.¹⁰⁴

Kardeşlik (muâhât) olayı, İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesini ve o günkü sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiş, Muhâcirlerin maddi ve manevi sıkıntılarının azaltılmasını, onların Medine'ye ısındırılmasını sağlamıştır.¹⁰⁵ Bu proje, yeni bir toplumun içtimaî dayanağı mevzuunda atılmış ilk kararlı adımdır. Tatbikatta aldığı şekil bir yana, bu kardeşliği, o zamana kadar görülmemiş şekilde ve alışılmış gayeler dışında Mekke ve Medine topluluklarının kısmî anlaşması saymak yerinde olur. Bununla birlikte Muhâcir-Ensâr kardeşliği ilk İslâm toplumunun nüvesini teşkil eder.¹⁰⁶ Aynı zamanda bunun, pek çok açıdan olumlu neticeler verdiği tarihî bir gerçektir.¹⁰⁷ İşte dünya tarihinde benzeri görülmeyen bu kardeşleştirme olayı, sosyal adaletin ve sosyal dayanışmanın sağlanması yolunda atılmış çok önemli bir adımdır.¹⁰⁸

Kardeşlik sözleşmesi, aynı zamanda içte ve dıştaki düşmana karşı mukavemet gösterme güç ve kuvvetini vermiştir. Araplar arasında her zaman çıkabilecek kabilecilik gayretine dayalı tefrikaya karşı en etkili önlem de yine muâhâtı. Muâhâtın miras hukuku dışında kalan yardımlaşma, birbirine destek olma, öğüt verme, öğüt alma tarzındaki hükümleri ise daima yürürlükte kalmıştır.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden birisi de verdiği sözde durmasıdır. Bu özelliğini yaptığı sözleşmelerde

⁹⁹ Haşr, 59/9.

¹⁰⁰ Bk., Nisâ, 4/36; İnsân, 76/8.

¹⁰¹ İsmet Altıkardeş, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, Rağbet Yay., İst., 2004. sh. 19.

¹⁰² Hucurât, 49/10.

¹⁰³ Buhârî, Edeb, 57, 62; Müslim, Birr, 23, 25, 30-31.

¹⁰⁴ Hizmetli, age, sh. 292.

¹⁰⁵ Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.

¹⁰⁶ Uğur, age, sh. 106.

¹⁰⁷ Bk., Hamidullah, age, I, 182.

¹⁰⁸ Hizmetli, age, sh. 294.

¹⁰⁹ Algül, "Muâhât", *DİA*, XXX, 308.

görüyoruz. Bir kere dahi olsa sözünde durmama, ahde vefa göstermeme gibi bir davranış sergilememiştir. Özellikle Yahudilerin ve Kureyşli müşriklerin defalarca sözleşme bozdukları vâkidir. Verilen sözde durma, güvenilir olma konusunda birçok hadis vardır¹¹⁰

Hız. Peygamber, temelde sosyal ilişkilerin, paylaşma duyguları üzerine kurulması gerektiğini belirtir. İslâm toplumunda iş ve ticaretten siyasî ve idarî hayata kadar her alandaki ilişkilerde Müslümanların böyle bir ahlâkî şuurla hareket etmesi gerekir.¹¹¹ "Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olamaz."¹¹² İşte Hız. Peygamber'in, eşsiz bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği bu proje, İslâm tarihinde başkasını düşünme, ihlas, empati, ahde vefa, iyilik-severlik, güven duygusu, duyarlık, samimiyet, değer verme, cömertlik, sahiplenme, sevgi-saygı, isâr gibi bazı güzel huylar kazandırma açısından da önemi haizdir. Aynı zamanda müminleri kötü huylar arasında bulunan bencillik, cimrilik ve kıskançlık gibi huylardan da arındırmıştır. "Bencillik, hemen her konuda ve alanda yardımlaşmaya, dayanışmaya ve işbirliğine engel olmaktadır. Kibir, cimrilik, kin gütmeye, aşırı hırs, açgözlülük, tamah-kârlık gibi bazı kötü huylar, bencillik duygusundan kaynaklanabilmektedir."¹¹³

Sonuç

Hız. Peygamber, fedakâr, cömert, başkalarını düşünen, samimi insanlardan oluşan erdemli bir birey ve bu bireylerden meydana gelen toplum oluşturmaya amaçlamıştır. Onun hedefi, iyi huylarla bezenmiş, kötü huylardan arınmış erdemli bir birey modeli/insan-ı kâmil prototipini oluşturmaktır. İslâm, sürekli kendini düşünen, kendi menfaatinden başka bir şeyi görmeyen, kısaca ben ve çıkar merkezli bir dünya anlayışını asla onaylamaz. Hız. Peygamber'in teşvik ve yönlendirmesiyle Ensâr, yardımlaşma, dayanışma ve diğergamlıkta zirveyi yaşamıştır. Onların bu hareketi, fevkalâde önemli bir ahlâkî ve insanî bir davranıştır. Medeni olmak demek sadece yüksek seviyede teknolojiye hâkim olmak demek değildir. Medeni insan, ahlâkî ve insanî değerlere sahip, egoizmden arınmış, başkalarını düşünen, başkalarının haklarına saygı gösteren ve bunun mücadelesini veren insandır.

Olumsuzluklarla dolu güvensizlik ortamı, Hız. Peygamber ve arkadaşlarını hicret etmeye mecbur kılmıştır. Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten sonra Hız. Peygamber, ilk önce Muhâcir ve Ensâr arasında kardeş-

¹¹⁰ Buhârî, Şehâdât, 28; Müslim, İmân, 107, 164; Tirmizî, İmân, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 349; III, 54.

¹¹¹ Mustafa Çağrı, "İslâm", *DİA*, İst., 2001, XXIII, 13.

¹¹² Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

¹¹³ Sarıçam, age, sh. 374-375. Ayrıca bk., İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlihîn (Kur'anî Tasavvufun Esasları)*, terc., heyet, İnsan Yay., İst., 1990, sh. 245.

lik sözleşmesi yapmış, daha sonra Yahudileri de içine alan tüm Medineli gruplarla sözleşmeler icra etmiştir. Bütün bunlar, Medine ortamında barış ve sükûnetin sağlanması için gerekiyordu. Dolayısıyla bazı batılınların savunduğu gibi Hz. Peygamber'in salt savaş peygamberi olduğu şeklindeki söylem kasıtlıdır. Hz. Peygamber'in savaşla meşgul olduğu gün sayısı ile savaşın dışında icra ettiği faaliyetleri içine alan gün sayısı arasında büyük farklar vardır.

Ülkemizde ve dünyada sık sık doğal afetler yaşanmaktadır. Deprem, sel, gibi afetlere maruz kalmış kişilere yardım eli uzatılacağı zaman Ensâr anlayışını ve fedakârlığını düşünerek hareket etmek gerekecektir. Bu düşünce, kişiyi hayra motive edeceği gibi ikinci derecede hayrın daha fazla yapılmasına da katkı sağlayacaktır. Cömertlik ve hayır yapma faaliyeti, sadece afetler geldiği zaman düşünülmemelidir. Normal zamanlarda da ihtiyaç sahibi kişiler araştırılıp bulunmalı ve onlar sahiplenilmelidir. Engelliler, fakirler, yetimler, sokak çocukları velhasıl her türlü mağdur ve muhtaçlar gözetilmelidir. Muâhâtta gözetmek, sahiplenmek ve bunu bir kardeşlik ruhu içerisinde sevgi ile yapmak söz konusudur. Çeşitli hayır kuruluşlarına yardımcı olmak, mümkünse oralarda çalışmak, katkıda bulunmak, gerekiyorsa yenilerini faaliyete sokmak dinî bir vecibedir.

Yardım için elini uzatan birine şefkat elinin uzatılmaması bir insanlık dramı ve ayıbıdır. Bugün medeni olarak geçinen dünya, bu açıdan maalesef sınavı geçememiştir. Haksız yere çoluk-çocuk, genç-yaşlı demeden milyonların kanı akıtılıyorsa, yılda şu kadar milyon insan açlıktan ölüyorsa, çocuklar su ve ilaç bulamadıkları için can çekişerek ölüyorsa burada medeniyetten, insanlıktan, ahlâktan ve haklardan bahsedilemez. İnsanların acı ve ızdıraplarını görmemezlikten gelmek sadistçe bir yaklaşımdır. İşte bu noktada insanın yardım eli mağdurlara ve muhtaçlara uzanmalıdır. Hz. Peygamber ahlâkı, mağdurlara, mazlumlara ve muhtaçlara yardım etmeyi gerektirir.